

ביור סוגיה בגיטין יא - איות נכון של השם שבת

שבת שלום בן ברוך הלוי אטלו

זהות הוא נושא חשוב: אחרי כל cardid ו-subscribid מסתתר בן אדם שאינו מזהה את עצמו ע"י מפתח של מאגר מידע, אלא על ידי שמו. עם כל ההתקדמויות של המאה האחרונה, כדאי לזכור שלכל אדם יש שם. מאחר שראיתי שנפלה טעות בדפוס תוכן העניינים של חידושי תורה @ NDS II, ששם כתבו את שמי שבטי, מצאתי לנכון לכתוב מאמר על איות השם שבת.

המשנה (גיטין י:) דנה בערכאות: כל השטרות העולים בערכאות של עכו"ם אע"פ שחותמיהם עכו"ם כשרים, חוץ מגיטי נשים ושחרורי עבדים. ר"ש אומר אף אלו כשרים לא הזכירו אלא בזמן שנעשו בהדיות.

הגמרא בגיטין (סוף דף י: - י"א.) מסבירה את שיטת ר' שמעון:

והא לאו בני כריתות ניהו (עכו"ם אינם בתורת גיטין בכלל, איך הם יכולים להיות עדי גיטין!) אמר רבי זירא, ירד ר' שמעון לשיטת ר' אלעזר דאמר עדי מסירה כרתי (שמסירת הגט לפני עדים כשרים ניתן תוקף לגט. הוהו אמינא היא שלא אכפת לי בחתימת העדים). והאמר ר' אבא, מודה ר' אלעזר שמזויף מתוכו פסול (ואז חתימת עדים פסולים, כמו עכו"ם, פוסלת את השטר). הכא במאי עסקינן? בשמות מובהקין (שם מוכר שמי שנושא אותו שם אינו יהודי). היכי דמי בשמות מובהקין (לדוגמה...)? אמר רב פפא, כגון הורמיז, ואובודינא, ובר שיבתאי, ובר קידרי, ובאטי, ונקים אונא.

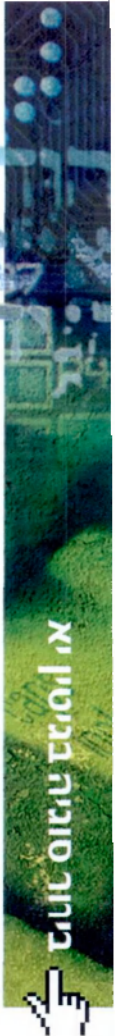
רש"י מפרש שמות מובהקין:

דעובדי כוכבים דלא שכיחי ישראל דמסקי בהנהו שמהתן דתו לא אתי למיסמך עלייהו דמידע ידיע דעובדי כוכבים הם. (שמפני שהשמות כל כך אינם יהודיים, ברור לכולם שהגט נחתם ע"י עובדי כוכבים, ולא יבאו לסמוך על העדים).

והתוס' שם, ד"ה שבתאי - גרסי' דשבתאי שם ישראל הוא בכמה מקומות אבל שבתאי הוא רוח רעה כדאמר בפרק כל הבשר (חולין דף קז:).

נמצא שאליבא דתוספות, השם שבתאי שייך לרוח רעה. וידועים הדברים שהכוכבים נקראים על שם האלילים של היוונים והרומאים. הכוכב שבתאי נקרא לכאורה על שם האלילה שלהם (Saturnius)¹.

1. תמיד התפלאתי על "המקרויות" ששבתאי, לפי שיטת אפלטון היה הכוכב השביעי (1. חמה, 2. לבנה, 3. כוכב, 4. נוגה, 5. מאדים, 6. צדק, 7. שבתאי) זה שיום השביעי הוא שבת. וראה הלאה.

וקשה. הגמ' חולין קז: (אותו גמ' שמביא התוס' כראיה) אומרת:

איבעיא להו: מאכיל, צריך נטילת ידים או אינו צריך? ת"ש, דתני דבי מנשה, רבן שמעון בן גמליאל אומר: אשה מדיחה את ידה אחת במים ונותנת פת לבנה קטן, אמרו עליו על שמאי הזקן שלא רצה להאכיל בידו אחת, וגזרו עליו שיאכיל בשתי ידיו. אמר אביי: התם משום שיבתא עכ"ל הגמ'.

מסביר רש"י:

התם משום שיבתא – רוח רעה שורה על ידים שלא נטלו שחרית אבל נטל ידיו שחרית ולא נזהר בהן ובא להאכיל את חברו אין צריך נטילה ולא אמרינן דאסתם נותן לתוך פיו תקון רבנן נטילה עכ"ל.

כאן, האיות עם יו"ד אחרי השי"ן, אבל בגיטין שם, התוספות כותב שבתאי בלי היו"ד אחרי השי"ן.

ועוד, הקשה הרש"ש על התוספות (שם בגיטין), שתוספות עצמו במסכת נזיר (ג:) מביא שיטה של ר' שבתאי: "... לא מהני הרי עלי נשרין וכו' דלישנא דנשרין לא משמע שום לשון נזירות כן נ"ל הגה"ה והר"ר **שבתאי**" את הסתירה הזאת, בגיטין תוס' איית שבתאי בלי א' ובנזיר האיות עם א', בין התוס' בגיטין והתוס' בנזיר ניתן לתרץ באופן הבא: פרופ' אורבך, בספרו בעלי התוספות, מביא כמקורות לתוספות שלפנינו בגיטין את תוספות טוך, תוספות שאנץ ותוספות ר' אלחנן. שיטת התוספות בנזיר "מבוססת בעיקר על שיטתם של חכמי איברא. "שהם מבתי מדרשים שונים. אין כאן סתירה כלל, אלא שתי שיטות שונות. (ע' בספר בעלי התוספות לפרופ' א. א. אורבך, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תשמ"ו דף 633-637).

בתוס' הרא"ש כל הקושיות נופלות. גירסת הרא"ש היא: שיבתאי גרסינן, ולא גרסינן שבתאי דהוא שם ישראל בכמה מקומות אבל שיבתאי לשון שיבתא הוא רוח רעה ששורה על הידים קודם נטילה כדאמרינן בפרק כל הבשר ובפרק בתרא דיומא עכ"ל. הרא"ש משתמש בלשון שיבתאי, ולא מזכיר שבתאי בכלל.

עם כל זאת, השם שבתאי מוזכר בבבלי 7 פעמים, והשם שבתאי מוזכר בבבלי 6 פעמים בלבד. לעומת זאת שבתאי לא מופיע בירושלמי כלל, ושבתאי נמצא 9 פעמים בירושלמי. ואלו הן המראה מקומות:

שבתאי

1. יומא דף פג., נפק מיניה שבתאי אצר פירי
2. ביצה דף לב., כי הא דשבתאי בר מרינוס אקלע לבבל
3. בבא קמא דף קיב., אמר רב אשי א"ר שבתאי
4. בבא מציעא דף יז., כי הא דשבתאי בריה דרבי מרינוס
5. סנהדרין דף ח., אמר רבי חנן ואיתימא רבי שבתאי

6. נדה דף כז.; דאמר רבי שבתאי אמר ר' יצחק מגדלאה, ואמרי לה א"ר יצחק מגדלאה א"ר שבתאי
7. נדה דף מו., א"ר כרוספדאי בריה דרבי שבתאי

שבתי

1. כתובות דף צו., מעשה בכלתו של ר' שבתי
2. גיטין דף כו.; ר' שבתי אמר חזקיה
3. בבא בחרא דף צ, אמר ר' יוחנן: כגון שבתי אצר פירות
4. בבא בתרא דף קסג., רבי שבתי אמר משמיה דחזקיה
5. סנהדרין דף סט., אמר רבי כרוספדאי אמר רבי שבתי
6. סנהדרין דף סט., וקאמר משמיה דרב הונא בריה דרב יהושע: שמע מינה מדרבי כרוספדאי אמר
רבי שבתי
7. ירושלמי ברכות פרק ח דף יב טור א /ה"ב, רבי יוסי בשם רבי שבתי ורבי חייא בשם ר' שמעון
8. ירושלמי פיאה פרק א דף טו טור ג /ה"א, אמר רבי שבתי כתיב ומשפט ורב צדקה לא יענה
9. ירושלמי חלה פרק ב דף נח טור ג /ה"א, רבי יוסי בשם רבי שבתי רבי חייא בשם רבי שמעון
10. ירושלמי יבמות פרק ב דף ד טור ב /ה"ב, אמר רבי חייא בי רבי שבתי
11. ירושלמי גיטין פרק ג דף מד טור ד /ה"ב, רבי שבתי בשם חזקיה
12. ירושלמי גיטין פרק ט דף נ טור ג /ה"ז, רבי יסא בי רבי שבתי מלא חתימת ידי עדים
13. ירושלמי קידושין פרק א דף סא טור ב /ה"ז, אמר רבי שבתי כתיב ומשפט ורב צדקה לא יענה
14. ירושלמי סנהדרין פרק ג דף כא טור ד /ה"ט, רבי יוסי בשם ר' שבתי
15. ירושלמי סנהדרין פרק ח דף כו טור א /ה"א, רבי יסא בשם רבי שבתי כל ימיו של בן סורר
ומורה אינן אלא ששה חדשים בלבד

ארבעה נקודות נובעות מהרשימה:

- השם שבתאי לא מופיע בירושלמי
- בבבלי, שני השמות מופיעים כמעט אותו מספר פעמים
- נמצא ר' כרוספדאי בריה דרבי שבתאי וגם רבי כרוספדאי אמר רבי שבתי
- נמצא מי שנקרא גם שבתאי וגם שבתי אצר פירות

מארבעת הנקודות האלו, אפשר להסיק כמה מסקנות:

אפשר שהשם שבתי הוא שם ארץ ישראלי, לעומת השם שבתאי. זאת ניתן להוכיח מכך שהשם שבתאי לא מופיע בירושלמי בשום מקום. ועוד אפשר לומר, שבתחילתו, השם שבתאי לא היה שם יהודי (כפי שטוען התוספות), ורק בתקופה מסויית יהודים התחילו לקרוא לבניהם בשם זה. כך גם השמות אלכסנדר, ופטר ועוד (כמו ר' פטר, תלמידו של ר' תם, המוזכר בתוספות גיטין ח. ד"ה ר' יהודה אומר כל שכנגד ארץ ישראל).

לא סביר לומר ש"שבתאי" טעות דפוס, כי אם זה היה טעות, הייתי מצפה שזה היה קורה הרבה פחות מבחצי המקרים.

לעומת זאת, אם שני המאמרים: א"ר כרוספדאי בריה דרבי שבתאי (נדה דף מו.) ואמר רבי כרוספדאי אמר רבי שבתי (סנהדרין דף טו.) מדברים על אותם אנשים, ברור שנפלה טעות באחד המקרים. אגב, השם כרוספדאי הוא שם יהודי. כך תרגום אונקלוס, במדבר טו: לח "דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם ועשו להם ציצת על כנפי בגדיהם לדרתם ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת" הוא "מליל עם בני ישראל ותימר להון ויעבדון להון כרוספדין על כנפי כסותהון לדריהון ויתנון על כרוספד כנפא חוטא דתכילתא." כרוספד = ציצית.

המקרה של שבתי (או שבתאי) אצר פירות הדעת נותנת ששתי הגמרות מדברות על אותו איש, פעם אחד בלשון עברית אמר ר' יוחנן (גדול חכמי ארץ ישראל): כגון שבתאי אצר פירות השני בלשון ארמית – נפק מיניה שבתאי אצר פירי.

לסיכום, ישנן שלש אפשרויות:

- שבתאי הוא שם יהודי ושבתאי הוא שם לא יהודי במקור ובמשך הזמן היהודים התחילו להשתמש בו
- שבתאי הוא שם ארץ ישראלי ושבתאי הוא שם בבלי
- שבתאי הוא שם בעברית שתרגומו לארמית הוא שבתאי

אפשר להביא ראיה לכל הסברות האלו מספר עזרא ונחמיה. בשלושה פסוקים שבתאי מופיע בתוך עולי בבל:

1. אך יונתן בן עשהאל ויחזיה בן תקוה עמדו על זאת ומשלם **ושבתי** הלוי עזרם: (עזרא י:טו)
2. וישוע ובני ושרביה ימין עקוב **שבתי** הודיה מעשיה קליטא עזריה יוזבד חנן פלאיה והלויים מבינים את העם לתורה והעם על עמדם: (נחמיה ח:ז)
3. **ושבתי** ויוזבד על המלאכה החיצנה לבית האלהים מראשי הלויים: (נחמיה יא:טז)

השם שבתאי לא מופיע בתנ"ך.

בנוסף לכל זה, אוסיף, בע"ה, את הסברה שלי. שבתאי התנ"כי מופיע באותה תקופה של חגי הנביא. חגי על שם "חג", שבתאי על שם "שבת".

יש בזה גם נפקא מינא להלכה, והוא, לגיטי נשים. בכתיבת גט דורש שהשמות יירשמו בדיוק מוחלט. אז מי שכותב שבתאי וצריך לכתוב שבתאי עלול לפסול גט. ואז, הבית שמואל כותב אחרי סימן קכ"ט באבן העזר קונטרס שיש בו לקט שמות, שדן באיות השמות הללו. והוא מביא שם דיון באיות שבתאי:

כתב הב"י למהרש"ל דמשמע מתו' גיטין דף י"א דכותבין בלא אל"ף אחר התי"ו. והיינו כוונתם משום דכתבו תוספות שם שבתאי הוא שם כותי ושם שבתאי שם ישראל הוא. אבל מהרי"ט כתב שם שבתאי ושם שבתאי שם ישראל הוא אלא שיבתאי ביר"ד אחר השי"ן אין כוחבין מפני שהוא שם רוח רעה. ומביא ראיה מש"ס דמצינו שם שבתאי דהא בש"ס ב"ק דף קי"ב אמר רב אשי אמר ר' שבתאי. ובש"ס פסק אם א"י (אינו ידוע) חתימתו כותבין לחתילה בלא אל"ף מדינא מפה קדוש הב"י והרבה אחרונים ומצינו שם שיפון בקרא נחמיה י"א. אבל אם ידוע חתימה באל"ף אין משנין, ואם שינה פסול, ודומה לגרשון וגרשם. דהא מצינו שם שבתאי בקרא ושם שבתאי בש"ס, מכלל דהם תרי שמות. ואם א"י (אינו ידוע) שמו כתב באל"ף כתב מהרש"ל אפילו בדיעבד יש קפידא. והיינו לפירושו בתוס' דשם שבתאי הוא שם הכותי. לכן אם א"י (אינו ידוע) שמו אמרינן בוודאי אין שמו כשמות כותים. אע"ג המהרי"ט מפרש דברי התוס' בע"א אין להקל, דלפי גירסא לפנינו משמע כפי' הב"י והמהרש"ל. וכן הבין בתשובות מהר"י ברונאי. ומה שהביא מהרי"ט ראיה מש"ס הנ"ל די"ל טעות בש"ס וצריך להיות א"ר שבתאי בלא אל"ף. לכן אם אינו ידוע חתימתו כותבים בלא אל"ף ואם כתב באל"ף פסול ואם חותם באל"ף אין משנין ואם שינה פסול אפילו בדיעבד. ול"ד לשם יהודה, ירמיה, גדליה שכתבתי לעיל אם חותם באל"ף ונכתב בה"א כשר בדיעבד, שאני הכא דמצינו ישראלים בח"ל שמותיהם כשמות הכותים כמ"ש הש"ס כ"כ מהר"י ברונאי. עכ"ל.

אחרי שהביאנו מספר שקול של שבתאי ושבתאי בש"ס קשה לקבל את דחייתו של המהרי"ט: "די"ל טעות בש"ס וצריך להיות א"ר שבתאי בלא אל"ף", מכל מקום, אין לשנות פסיקתו להלכה שמבוססת על "פה קדוש הב"י", והמהרש"ל: שלכתחילה כותבים שבתאי בלי אל"ף, ואם אינו ידוע שמו כתב באל"ף כתב מהרש"ל אפילו בדיעבד יש קפידא.

אחרית דבר

החפץ חיים, בספר שמירת הלשון (פרק י"ז של שער התבונה) כותב:

ש"אם אחד יעניש חברו באיזה דבר של עונש בהכאה, או בהלבנת פנים, או בסיפור לשון הרע עליו, אפילו אם בזה היה הדין עם המלבין והמספר אעפ"כ ידע בנפשו שאם הוא עבר ג"כ מכבד על העניין גופא, או שיעבור לבסוף על זה, יחשב ממילא צערו של זה האיש שהלבין פניו או שסיפר לשון הרע עליו לדם נקי, וכו'"

ובכן, מפני שאני כמה פעמים טעיתי בשם הזולת, ואני עלול לעשות את זה גם בעתיד, הריני מבהיר בזה שלא רק שאני מוחל לאלו שטעו באיות שמי, אבל אני מודה להם שבזכותם למדתי בעיון את כל הסוגיה הזו.

אני מודה לר' יצחק ברנשטיין על עזרתו בעריכת המאמר.

שבתי אטלו קיבל תואר ראשון מ-MIT בארה"ב בשנת 1983. הוא עלה ארצה ב-1985, ולמד בישיבת המבחר וישיבת כנסת בית אליעזר; שם הוא קיבל הסמכה לרבנות, ומסר שיעורים בגמרא והלכה.

את הישיבה עזב כשהחל לעבוד בחברת היי-טק באזור ירושלים. שבתי הצטרף ל-NDS בשנת 1997. כרגע, הוא עובד בקבוצת ה-I&T של STB ו-EPG ב-Sky Digital Line. גם בחידושי תורה @ NDS כרכים א' וב', התפרסמו מאמרים פרי עטו.

שבתי נשוי ואב ל-5 בנים, וגד באפרת אשר בהרי יהודה.

